

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ

Харкавлук Юлія Сергіївна,
аспірантка спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
Yuliia.S.Lysak@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7467-5495>

Харкавлук Ю.С. Екологічна культура: філософсько-правова рефлексія.

У статті розглянуто філософсько-правову ретроспективу екологічної культури шляхом аналізу динаміки наповнення її змістовних характеристик. З'ясовано, що екологічна культура є інтегральною категорією, що складається із цілої низки елементів. У її структурі можна виокремити щонайменше кілька органічних складових: когнітивний, емоційно-естетичний, ціннісний, правовий та діяльнісний. Основою екологічної культури є належна еколого-правова свідомість. Отже, екологічна культура – це процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого, ціннісного та правового ставлення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа-право-людина».

Виокремлено три складових елементи екологічної культури, що розкривають її зміст, а саме: належний рівень екологічних морально-правових знань (інтелектуальний компонент); відповідний рівень екологічно-правової свідомості (ціннісний компонент); відповідний запас практичних умінь та навичок у сфері природоохорони (діяльнісний компонент). Саме поєднання цих трьох компонент (інтелектуального, ціннісного та діяльнісного) у правовому контексті визначає формування екологічної культури. Філософсько-правова рефлексія дозволяє стверджувати, що екологічна культура є «звернена до двох світів – внутрішнього світу людини та навколишнього природного довкілля. Своїми цілями ця культура є спрямована на морально-правове виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті, дотриманні природного ладу та розвитку ефективного державного устрою.

Ключові слова: людина, природа, екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна ідеологія, навколишнє природне середовище, екологічне законодавство, філософсько-правова рефлексія.

Harkavluk Yu.S. Ecological culture: philosophical and legal reflection.

The article considers the philosophical and legal retrospective of ecological culture by analyzing the dynamics of filling its content characteristics. Ecological culture has been found to be an integral category consisting of a number of elements. In its structure can be distinguished at least a few organic components: cognitive, emotional and aesthetic, value, legal and activity. The basis of ecological culture is proper ecological and legal consciousness. Thus, ecological culture is a process and result of the formation of ecological consciousness of the individual, which reflects the inseparable unity between the set of knowledge, ideas about nature, emotional, value and legal attitude to it (internal culture) and relevant skills, interactions (external) culture), based on the harmonization of relationships in the system “nature-law-man”.

There are three components of ecological culture that reveal its content, namely: the appropriate level of environmental moral and legal knowledge (intellectual component); appropriate level of environmental and legal awareness (value component); appropriate stock of practical skills in the field of environmental protection (activity component). It is the combination of these three components (intellectual, value and activity) in the legal context that determines the formation of environmental culture. Philosophical and legal reflection allows us to state that ecological culture is “turned to two worlds - the inner world of man and the surrounding natural environment. With its goals, this culture is aimed at the moral and legal education of high humanistic values and guidelines in human life, observance of the natural order and the development of an effective state system.

Key words: man, nature, ecological consciousness, ecological culture, ecological ideology, environment, ecological legislation, philosophical and legal reflection.

Постановка проблеми. Сучасна доволі складна екологічна ситуація вимагає ґрунтовного аналізу особливостей ставлення людини до природи. Людина фізично і духовно є нерозривно пов'язана з природою. Людські цінності змінюються у процесі метаморфози природного середовища. Проте сама ситуація змінюється лише тоді, коли нові цінності набувають загальносуспільного характеру, тобто якщо формується належна ідеологія та культура. Проблема осмислення та формування екологічної культури у соціумі є одним із основних і найбільш нагальних. Сучасна людина стоїть перед дилемою: дотримуватися узвичаєного способу взаємодії із навколишнім середовищем, і тоді є невідворотною екологічна катастрофа, або істотно його змінити та зберегти біосферу. Така зміна пов'язана із трансформацією світогляду, що переважає в історично сформованій свідомості суспільства. Безумовно, нині є вкрай необхідний аналіз екологічних, правових, природоохоронних, економічних, технічних аспектів взаємодії людини та природи. Проте не менш важливе є філософсько-правове осмислення місця людини в природі, їх взаємодії та взаємозв'язків у контексті екологічної культури. Етично-юридичний вимір, соціально-правова оцінка взаємовідносин людини та природи набувають особливої значущості. Позаяк здійснити «екологічну трансформацію» не лише свідомості, але й всієї життєдіяльності соціуму є неможливо без морально-етичних та юридично-правових чинників.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема екологічної культури була предметом дослідження цілої низки вчених, серед яких особливо можна визначити В. Андрейцева, А. Гетьмана, В. Костицького, С. Кравченко, М. Краснову, В. Крисаченко, М. Тарасенко та ін. Праці означених авторів становлять теоретичне підґрунтя для розв'язання проблем формування екологічної свідомості та екологічної культури у контексті філософсько-правової парадигми, що відповідають сучасній ціннісній системі суспільства. Водночас питання екологічної культури у наукових розвідках цих вчених розглядаються доволі фрагментарно або із конкретно галузевих позицій, що обумовлює необхідність детальнішого аналізу саме світоглядно-філософської та правової компонент.

Мета статті – розглянути філософсько-правову ретроспективу екологічної культури шляхом аналізу динаміки наповнення її змістовних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Як слушно відзначив М. Тарасенко «культура – це не лише показник універсальності та свободи людини, однак і в однаковій мірі показник її відповідальності перед Всесвітом. Окрім того, у тенденції існує така закономірність: чим більше людська діяльність набуває універсального та вільного характеру щодо зовнішнього світу, то тим більше зростає відповідальність індивідуума перед природою як ойкуменою людської культури» [1, с. 69]. Звісно, що така відповідальність у суспільній свідомості не виникає сама собою, експансивно, її необхідно ціленаправлено виховувати.

Подолання екологічної кризи залежить не лише від нових форм господарсько-економічної діяльності людей, але передусім від морального удосконалення соціуму, правової культури його відносин із природою. Між екологією та культурою передусім правовою існує органічний зв'язок: якість взаємодії людини із навколишнім середовищем завше відображає рівень культури, виразником якої вона є. Саме виховання екологічної культури у сучасному соціумі сприятиме відновленню втраченої рівновазі та гармонії у взаєминах «людина– природа». Мабуть мав рацію філософ М. Реріх, що «життя може бути відтворене стверджувальним поняттям «культура» [2, с. 47]. Його вчення розглядає будь-яке земне явище із позиції взаємодії духу й матерії та енергетики цієї взаємодії. Такий підхід дозволяє виявити реальний сенс явищ, встановити його причинні зв'язки та взаємодію. Філософом поставлена проблема Культури як модусу спасіння планети від майбутніх катаклізмів, відновлення людства він убачав не у революційних трансформаціях, а в усвідомленні соціумом етичних норм поведінки, у прилученні його до істинних загальнолюдських цінностей. Відтак, культура є тією сферою людського буття, в якій слід шукати відповіді на екологічні проблеми, позаяк вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Звідси філософсько-правовий підхід до осмислення екологічної культури видається цілком коректним і виправданим.

Саме поняття «екологічна культура» вперше розглядалося в працях представників американської школи «культурної екології» у 20-х рр. минулого століття. Під ним розумілася сукупність відповідних екокультурних норм («дозволів» і «заборон»), втім корені екологічної компоненти лежать ще у доісторичному (біблійному) часі. У цій площині екологічну культуру можна означити «як певну програму, опрідметнену в діяльності, на ґрунті якої суб'єкт природокористування фундує свій історично конкретний процес взаємодії з природою» [3, с. 114].

Як зауважує В. Крисаченко, це «спосібність індивідуума відчувати живе буття світу, зіставляти та пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати особисті потреби та устрій природного довкілля. Тобто, екологіч-

на культура є визначальною у виборі цілей людської діяльності, що спрямована на організацію та трансформацію природного світу адекватно до власних потреб й намірів [, с. 14]. Отже, це особливий світоглядний «образ світу», який відображає стан соціоприродних залежностей, міру освоєння людиною навколишнього природного середовища.

Таке тлумачення екологічної культури повертає до первісного, вихідного поняття «культура» загалом, що означає мистецтво впорядковувати навколишнє середовище на основі певних цінностей. Етимологічно означене поняття виходить із латинського слова «cultura» (обробіток, плекання, догляд), а скоріше від «agri cultura» (обробіток землі), особливих давньоримських настанов у веденні сільськогосподарського виробництва [4, с. 56]. У цьому контексті є слушне твердження Цицерона, що людську душу необхідно обробляти як ґрунт: «як родюче поле без обробітку не принесе урожаю, так і душа», а «обробіток душі» – це і є філософія: «вона випаляє в душі вади, готує її до прийняття посіву, ввіряє їй. ... сіє, тобто вкладає те сім'я, що дозрівши, принесе щедрий урожай» [6, с. 252]. Мислитель застосовував латинську дефініцію «cultura animi» («культура душі»), що значить розвиток внутрішнього світу на основі знань, просвіти.

Мабуть із того часу, як стверджує український філософ М. Кисельов, «...започатковується побутуюча дотепер просвітницька тенденція витлумачувати як освіченість та вихованість індивідуума. Згодом у категорію культури стали вкладати все те, що є створене людиною (мови, релігії, право, науку, виробництво, технології, форми державного устрою тощо), на протигагу природі, природному світові» [7, с. 14]. Мовиться про те, що «культура» почала протиставлятися «натурі» (природі), звісно це є гіперболою, позаяк культура є модусом осягнення внутрішнього та оточуючого світу індивідуума, регульовальним началом у відносинах людини з навколишнім середовищем – природним й соціальним, тобто культура є модифікована працею природа

Згідно позиції С. Грабовського, «сама культура визначає всю сукупність смислів життєдіяльності, які народжуються та живуть як феномени живої культури» [8, с. 17]. Звідси культура є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, сформованих людством у ході суспільно-історичної діяльності, що охоплює з одного боку, духовні надбання у сфері моралі, права, освіти, науки, мистецтва, а з іншого – технічні засоби виробництва, матеріальні цінності [9, с. 33].

Сьогодні під впливом прогресуючої екологічної кризи простежується активний пошук нових шляхів виживання, здійснюється переосмислення індивідуумом свого буття, світорозуміння, смислу життя, що виявляється у формуванні нових ідеалів суспільної діяльності та розуміння нових перспектив людини. Культура як модус адаптації та організації життєдіяльності соціуму є вагомим показником взаємовідносин людини і навколишнім середовищем. Сама концепція культури та екології стала основою нового наукового напрямку екологічної культури або культурної екології, позаяк від рівня культури залежить й форма відносин із навколишнім природним середовищем.

Природа сформована у такий спосіб, що кожна система намагається зберегти стабільність через еволюцію своїх складових. Як слушно зауважував французький мислитель П. Гольбах, «людина – це витвір природи, яка існує в природі, підкорюється її законам й не може визволитися від неї, навіть подумки не може вийти з неї [10, с. 336]. Вчений І. Фролов дає таке тлумачення, що природа – це світ, яким індивід не може розпоряджатися довільно, тому потрібно навчитися відноситись до природи, як до живої істоти, що реагує на будь-які інші діяння [11, с. 163].

Отже, екологічна культура є однією із основних складових сучасної культури, яка характеризується всебічним та узагальнюючим осмисленням вагомості екологічних проблем для наступного розвитку людства. З одного боку, екологічна культура спрямована на звільнення індивідуума від жорсткої природної детермінації, а з іншого – на гармонізацію відносин між соціумом і навколишнім природним середовищем.

У широкому розумінні «екологічна культура» є одним із проявів загальної культури, у вузькому – тлумачиться аналогічно практичному поверненню індивідуума до єдності з природою. Екологічна культура формується на основі як матеріальної, так і духовної культури, всі галузі останньої шляхом модифікації здійснюють безпосередній вплив на розвиток екологічної культури. Як слушно зауважує Е. Гірусов: «екологічна культура – це продовження та розвиток загальної культури, що відображає характер й новий рівень відносин між соціумом і природою. Вона по-всякому виявляється у системі духовно-моральних цінностей, соціальних інститутах, у всіх видах суспільної діяльності, що безпосередньо пов'язані з пізнанням, освоєнням й метаморфозою природи», «це рефлексія місця і ролі людини в екологічному світі, а теж саморегуляція цього відображення» [12, с. 146].

Філософ звертає увагу, що зазвичай культуру визначають через протиставлення її природі, «насправді і природа, і культура являють собою такі противенства у відмінності яких знаходиться їх тотожність. У ході свого розвитку вони допускають наростаюче взаємопроникнення, і тому перехід до екологічно зорієнтована-

ної культури є закономірним, що підготовлений всією історією людськості. Оскільки людина надбала звички культури не лише усупереч природі і не тільки тому, що безперервно перебувала у протиборстві з нею. Початком людської культури завше було те, що індивідуум зазвичай прагнув перебувати у гармонії з природою, навчитися у неї розуміння характерних їй явищ, законів, гармонійно і у модифікованому виді матеріалізувати їх у матеріальних і духовних цінностях» [12, с. 147].

Згідно позиції Д. Ліхачева «екологія культури» полягає не лише у забрудненні довколишнього середовища, загрози екологічної кризи, проте і забрудненні внутрішнього світу індивіда, його духовної свідомості, що означає дезінтеграцію особистості. «Патріотичні почуття «сохнуть» від ерзаців масової культури, від пасивності душі та розуму людини, її самозаспокоєння, апатії, відсутності сорому та совісності» [13, с. 8]. Істинні гуманістичні моральні цінності народжуються на основі традицій культурного середовища, що втілені у пам'ятках духовної та матеріальної культури, і щоб зберегти, їх наголошує вчений, «не достатньо платонічної любові до своєї країни, вона повинна бути дієвою» [13, с. 9]. Вагомість та необхідність формування екологічної культури визнається нині фактично всією науковою спільнотою: екологічна культура, як зауважує С. Артановський, є органічною складовою суспільної мудрості, передової загальної культури» [14, с. 54].

Отже, екологічна культура є внутрішньою суттю людини та соціуму, що є «всередині нас й проявляється у певних діяннях щодо природи» [15, с. 43]. Сучасна епоха – є часом великої дисгармонії між зовнішньою культурою, що виявляється у спосібності індивідуума створювати неординарні витвори мистецтва, прогресивні технологічні винаходи та внутрішньою культурою, криза якої викликала глобальну екологічну кризу.

Екологічна культура є особливим регулятором екологічної безпеки, що спрямована на гармонізацію соціоприродних відносин. Як слушно відзначає О. Салтовський, екологічна культура є своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки, який передбачає собою культурні традиції, моральні почуття та оцінку ставлення людини до навколишнього природного середовища [16, с. 171]. Тому екологічна культура не є чимось вторинним чи несуттєвим для існування людини: вона є функціональною основою, яка уможлиблює доцільне та ефективне природокористування.

Зміст екологічної культури відображається у Конституції України, відтак серед найбільш важливих правових засад екологічної культури вважаємо конституційні положення про людину, її життя і здоров'я як найвищу соціальну цінність (ст.3), обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги (ст. 16), забезпечення прав кожного на безпечне довкілля, відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди й на вільний доступ до екологічної інформації (ст. 50) та покладання обов'язків не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки (ст. 66).

Разом з тим, чинне національне екологічне законодавство недостатньою мірою уділяє увагу проблемі розвитку еколого-правової культури соціуму. Приміром, визначаючи основні принципи охорони довкілля, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» вказує на необхідність формування у населення екологічного світогляду (п. «ж» ст.3), не згадуючи про екологічну культуру та екологічну свідомість, що потребує подальшого правового удосконалення у цьому напрямі.

Висновки. Можемо висновувати, що «екологічна культура» є інтегральною категорією, що складається із цілої низки елементів. У її структурі можна виокремити щонайменше кілька органічних складових: когнітивний, емоційно-естетичний, ціннісний, правовий та діяльнісний. Основою екологічної культури є належна еколого-правова свідомість. Отже, екологічна культура – це процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвим, ціннісним та правовим ставленням до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа-мораль-право-людина».

Попри те, що екологічна культура є поняттям, що не набуло чіткої дефініції та загально усталеного значення, можемо виокремити три складових елементи, що розкривають зміст цього поняття, а саме: належний рівень екологічних морально-правових знань (інтелектуальний компонент); відповідний рівень екологічно-правової свідомості (ціннісний компонент); відповідний запас практичних умінь та навичок у сфері природоохорони (діяльнісний компонент). Саме поєднання цих трьох компонент (інтелектуального, ціннісного та діяльнісного) у правовому контексті визначає формування екологічної культури. Філософсько-правова рефлексія дозволяє стверджувати, що екологічна культура є «звернена до двох світів – внутрішнього світу людини та навколишнього природного довкілля. Своїми цілями ця культура є спрямована на морально-правове виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті, дотриманні природного ладу та розвитку ефективного державного устрою.

Список використаних джерел:

1. Тарасенко М. Ф. Природа, технологія, культура. Київ: Наукова думка, 1985. 99 с.
2. Рерих Н. К. Культура и цивилизация. Москва: Международный Центр Рерихов, 1997. 200 с.
3. Салтовський О. І. Основи соціальної екології. Київ: МАУП, 1997. 168 с.
4. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навчальний посібник. Міжнародний фонд «Відродження». Київ: Заповіт, 1996. 352 с.
5. Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы. Н. Ф. Реймерс, А. В. Яблоков. Москва: Наука, 1982. 145 с.
6. Цицерон М. Т. Тускуланские беседы. Избр. соч. Перевод с латинского и комментарии М. Л. Гаспарова. Москва: Худ. литература, 1975. 456 с.
7. Киселев Н. Н. Мироззрение и экология. Київ: Наукова думка, 1990. 216 с.
8. Хилько М. І. Екологічна культура: стан та проблеми формування. Київ: Знання, 1999. 35 с.
9. Екологія і культура. Крисаченко В.С., Кримський М.А., Голубець М.А. та ін.; Ін-т філософії, наукова рада «Філософські та соціальні проблеми науки і техніки». Київ: Наукова думка, 1991. 260 с.
10. Гольбах П. А. Избранные произведения в двух томах. Том 1. Москва, 1963. 715 с.
11. Основи екології та екологічного права: навчальний посібник. Бойчук Ю. Д., Шульга М. В., Цалін Д. С., Дем'яненко В. І.; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука і М. В. Шульги. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 352 с.
12. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации общества и природы. *Философские проблемы глобальной экологии*. Москва: Знание, 1983. С. 145–153.
13. Лихачев Д. С. Экология культуры. *Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры*. 1980. № 2. С. 7–21.
14. Артановский С. Н. Критика буржуазных теорий культуры и проблемы идеологической борьбы. Л.: ЛГИК, 1991. 82 с.
15. Злобін Ю. А. Основи екології. Київ: «Лібра», ТОВ, 1998. 248с.
16. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 382 с.